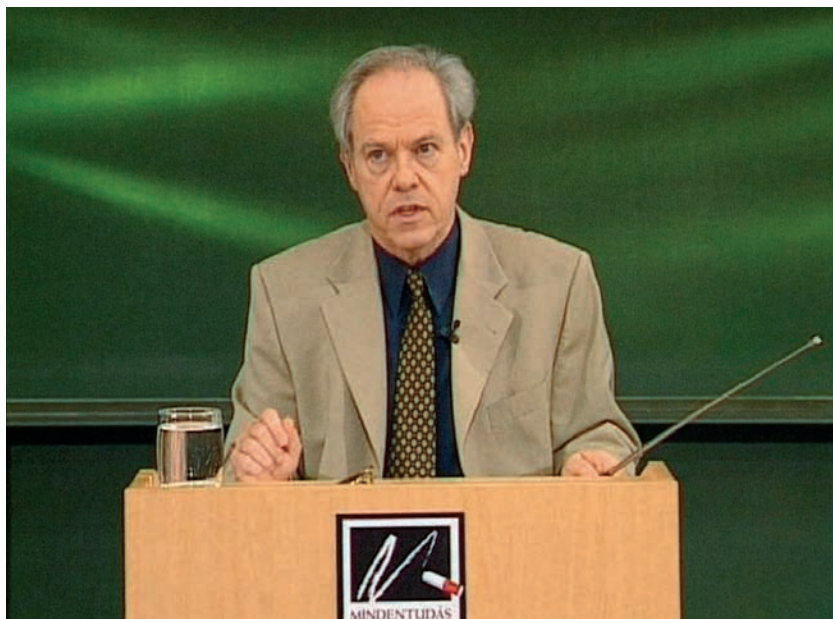

SAJÓ ANDRÁS

Ésszerűség és büntetés

Sajo András
jogász,
az MTA rendes tagja

1949-ben született. 1972-ben végzett az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán. 1974-ben az Académie de Droit Comparé-n szerzett diplomát Strasbourgban. 1977-től az állam- és jogtudomány kandidátusa, 1982-től akadémiai doktora. 1995 végéig az MTA levelező, 2001-től rendes tagja. 1997 óta az American Law Institute-nak is tagja.

Pályáját 1972-ben az MTA Állam és Jogtudományi Intézetében kezdte, jelenleg is itt dolgozik mint kutatóprofesszor. 1998 óta az ELTE Polgári Jogi Tanszékén egyetemi tanár. 1992-ben létrehozta a Közép-Európai Egyetem Jogi Tanszékét. 1990 óta évente egy szemeszt az Egyesült Államokban tanít (megosztva a University of Chicago, a Cardozo Law School és a New York University Law School között). Az *International Journal of Constitutional Law* szerkesztőbizottságának tagja. A Halálbüntetés Ellenzők Ligájának alapítója.

Főbb kutatási területe: a jogszociológia, a jogfilozófia, a polgári jog elmélete (a jog gazdasági elemzése), az összehasonlító alkotmányjog, illetve a környezetvédelmi jog fentiekkel kapcsolatos határkérdései.

Mennyiben szolgálja és szolgálhatja a jog – és ezen belül a büntetés – az ésszerűséget? Ésszerűek-e a jog előírásai?

A naponta tapasztalható jogszabályi korlátoltság és butaság mellett nehéz dolog jogi ésszerűségről beszélni. Az ésszerűség azonban pusztán tudományos feltevés. A szabadesés törvénye sem számol azzal, hogy a mozgó test, a lebegő ejtőernyő közegellenállásba ütközik. Én pedig azt vizsgálom, mi történne, ha az ésszerűség nem ütközne a butaság közegellenállásába. A jogra vonatkozó közgazdasági ihletésű gondolkodásmódot szeretném bemutatni, s nem a ténylegesen érvényesülő jogpolitika feltevéseivel foglalkozom, az ugyanis más megfontolások szerint működik.

A jogi ésszerűséget a büntetőjog példáján tanulmányozhatjuk.

Ésszerű-e a büntetőjogi **büntetés**, közelebbről a börtönbüntetés? Egyesek szerint a szabadságvesztés azért indokolt, mert a börtön átneveli az elítélteket. Ahogy a hatvanas években a tankönyvek írták: a börtön a szabad társas élet iskolája. Ez a feltevés – finoman szólva – nem igazolódott. A büntetés mellett szóló második elmélet szerint az igazságosság megkívánja a sérelmek megtorlását, a megsértett világrend helyreállítását. Az ezzel versengő felfogás szerint a kilátásba helyezett büntetés költségesebb és ezzel – adott esetben – ésszerűtlenné teszi a **bűncselekmények** elkövetését,

*A büntetés kiszabásának
elméleti alapjai*

Büntetés:

a magyar Büntető törvénykönyv (1978. évi IV. törvény) definíciója alapján: a bűncselekmény elkövetése miatt a törvényben meghatározott joghatárny. A büntetés célja a társadalom védelme érdekében annak megelőzése, hogy akár az elkövető, akár más bűncselekményt kövessen el.

Büntetési nemek:

• **Főbüntetések:**

(1) szabadságvesztés; (2) közérdekű munka; (3) pénzbüntetés.

• **Mellékbüntetések:**

(1) közügyektől eltiltás; (2) foglalkozástól eltiltás; (3) járművezetéstől eltiltás; (4) kitiltás; (5) kiutasítás; (6) pénzmellékbüntetés.

Bűncselekmény:

a magyar Büntető törvénykönyv (1978. évi IV. törvény) definíciója alapján: bűncselekmény az a szándékosan vagy – ha a törvény a gondatlan elkövetést is bünteti – gondatlanságból elkövetett cselekmény, amely veszélyes a társadalomra, és amelyre a Büntető törvénykönyv büntetés kiszabását rendel.

Társadalomra veszélyes cselekmény az a tevékenység vagy mulasztás, amely a Magyar Köztársaság állami, társadalmi vagy gazdasági rendjét, az állampolgárok személyét vagy jogait sérti vagy veszélyezteti.

*A fogva tartás költsége
Magyarországon 2002-ben*

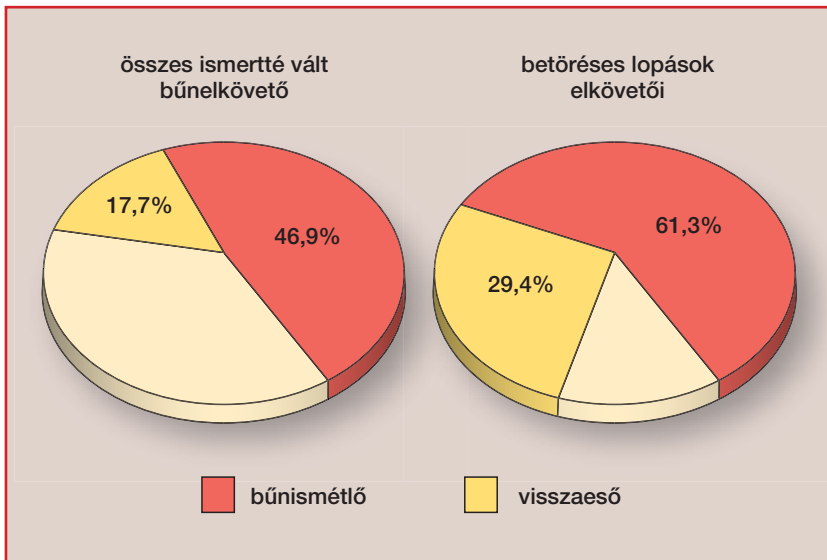
Nevelési elmélet	Igazságosság-elmélet	Közgazdasági elmélet
<ul style="list-style-type: none"> a börtön átnevel 	<ul style="list-style-type: none"> a szabály megsértése megtorlást igényel 	<ul style="list-style-type: none"> a büntetés elrettent a bűncselekmény elkövetésétől a büntetés a jogsértő viselkedés költsége

mégpedig a következő módon. A büntetés a jogsértő emberi viselkedés költsége. A költség miatt kevésbé éri meg megtenni azt, amiért büntetés jár. A nagy költség elrettent. Eszerint tehát a büntetés ésszerű, hiszen képes ésszerű emberek viselkedését racionális módon befolyásolni. Gary Becker Nobel-díjas közgazdász szerint a bűnelkövetés ésszerű magatartásnak tekinthető, olyannak, mint akármelyik üzleti befektetés. Amúgy Bertold Brecht írja: Mit számít egy bankrablás egy bankalapításhoz képest?

Valóban ésszerű, azaz a társadalmi ráfordításhoz képest hatékony a büntetőjogi büntetés? A fogva tartás Magyarországon elítéltenként körülbelül kétfélmillió forintjába kerül a költségvetésnek – a börtönlétesítés költsége nélkül. Fejenként és évente. Ebből a pénzből három munkanélkülit lehetne minimálbéren foglalkoztatni. Az Egyesült Államokban egy elítéltenként többet kell költeni, mint ha a legdrágább és legjobb amerikai egyetemre járatnák teljes tandíjjal. Ezek a költségek aggályokat keltenek a börtönbüntetés ésszerűségét illetően. S ezek a kétségek csak fokozódnak, ha meggondoljuk, hogy a börtönből kikerülők jelentős része megmarad a bűnözői pályán. A betörései bűncselekmények elkövetőinek kétharmada **bűnismétlő**, harminc százaléka **visszaeső**.

Az Egyesült Államokban 1992-ben a teljes kormányzati kiadások 7,5 százalékát igazságszolgáltatásra és bűnüldözésre fordították. Ez több, mint a teljes magyar bruttó nemzeti termék. Az állampolgárok szintén hatalmas összeget költenek bűnmegelőzésre, azaz rácsokra, magán-

2002. márciusában 17 844 személyt tartottak fogva	
Egy új börtönférőhely létesítése Magyarországon	11,7 millió forint
A szabadságvesztés költsége naponta és fogvatartotanként	4 000 forint
Egy fogva tartottra eső költség évente	4 000 x 365 = 1 460 ezer forint
Az összes elítélt fogva tartásának költsége évente (börtönférőhelyek létesítése nélkül)	17 844 x 400 x 365 = 26 052 240 ezer forint

Visszaesők és bűnismétlők aránya Magyarországon 2002-ben

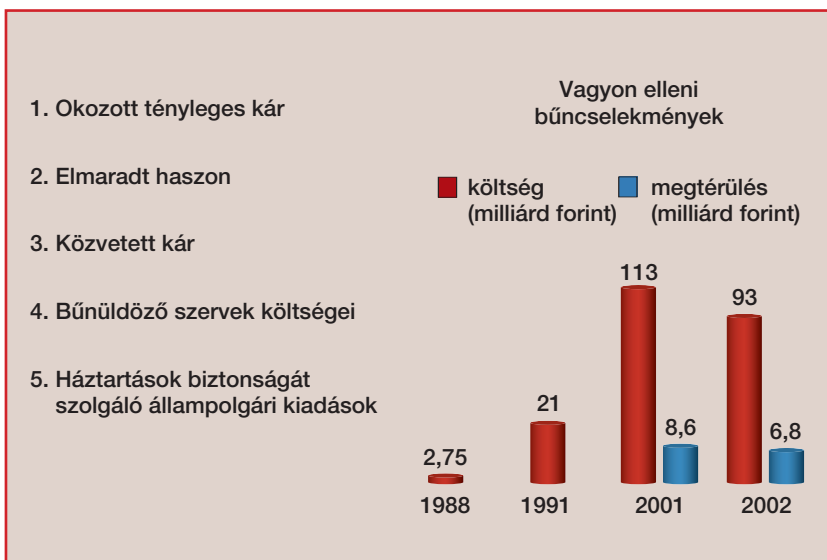
rendőrökre és hasonlókra. Az amerikai számla végösszege 155 milliárd dollár, amihez még hozzászámolhatjuk a bűnözéssel okozott közvetlen károkat, azaz 50 milliárd dollárt. Ezeket még a károk háromszorosát kitevő ráfordítással sem sikerült elkerülni. De persze ez sem mérvadó a kiadások értékeléséhez, mert nem tudjuk, hogy a 155 milliárd dollár ráfordítással mennyi további bűncselekményt kerültek el. A büntetési rendszer ésszerűségét nem lehet pusztán a fenti kiadások alapján megítélni. Elvégre a büntetési rendszer kiadásaival szemben az az igazi „nyereség”, hogy bizonyos bűncselekményeket nem követnek el, s így jelentős megtakarítás keletkezik. Egy – csak a mostani viszonyok közt és csak az Egyesült Államokra érvényes – számítás szerint egy elkövető egyévnnyi börtönbe zárásával négy bűncselekmény marad el, de ezen elmaradt büntettek kilencven százaléka erőszakmentes betörés és lopás. Könnyen belátható, hogy ha egyáltalán nem költenénk a bűnözés elleni fellépésre, akkor a mai veszteségek sokszorosára rúgna az elszabadult bűnözés okozta kár.

Bűnismétlő:

aki a büntető felelősségre vonást követően olyan újabb bűncselekményt követ el, amelyet az igazságügyi hatóság súlyosbító körülményként értékelhet.

Visszaeső:

a szándékos bűncselekmény elkövetője, ha korábban szándékos bűncselekmény miatt harminc napot meghaladó, végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték, és a büntetés kitöltésétől vagy végrehajthatósága megszűnésétől az újabb bűncselekmény elkövetéséig három év még nem telt el.

A bűnözés társadalmi ára

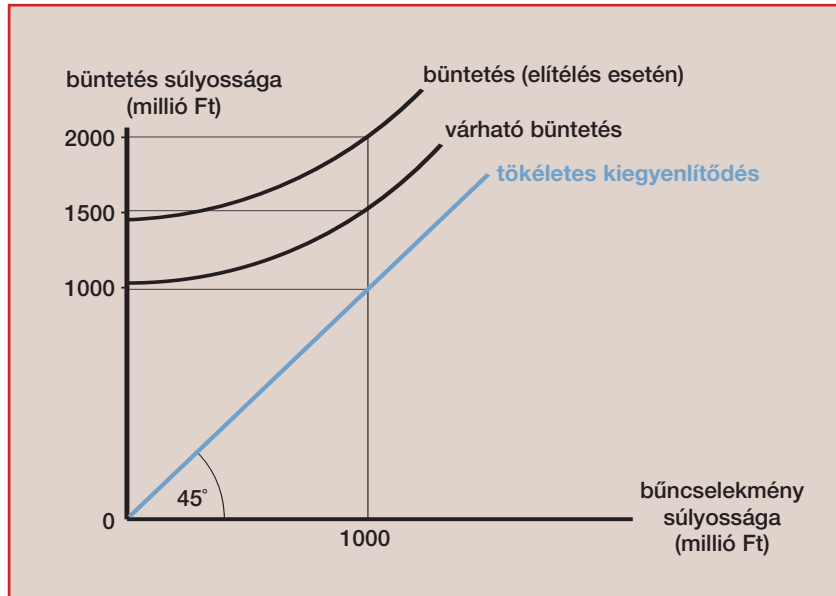

*A bűnözés bekövetkezési
esélyének hatása*

Vagyon elleni bűncselekmény:

A Büntető törvénykönyvben felállított kategóriák egyike. A bűncselekmények típusuk szerint a vagyon elleni bűncselekmények, az állam elleni bűncselekmények, az emberiség elleni bűncselekmények, a szabadság és az emberi méltóság elleni bűncselekmények, a házasság, a család, az ifjúság és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények kategóriába sorolódnak.

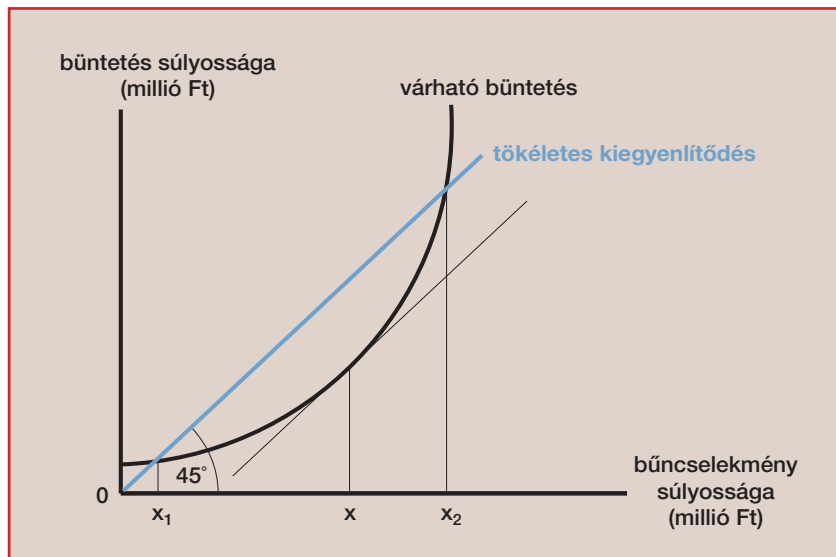
Vagyon elleni bűncselekmény többek között a lopás, a sikasztás, a csalás, a hűtlen kezelés, a rablás, a zsarolás, a rongálás, a jármű önkényes elvétele, a vásárlók megkárosítása.

Az emberek kevésbé erkölcsösek, mint hinni szeretnénk, de ésszerűbbek, mint feltételezzük. És a mi gondolatkísérletünkben ez a jog kiindulópontja. A jog ugyan nem tekinti bűnözőnek az embereket, de feltételezi: az vezérli őket, hogy mennyi előnnyel, illetve kárral jár, ha megtartják a jog előírásait. Ha egy áru drágul, kevesebbet vásárolunk belőle. Ha egy bűncselekmény elkövetésével elérhető előnyt tekintjük árunak, és ezen áru bűncselekménnyel való megszerzése drágul, akkor csökkenni fog iránta a kereslet, azaz kevesebbet bűnözünk. A bűnöző – mint minden más megfontolt üzletember – akkor vállalkozik szükségletei bűncselekmény útján való kielégítésére, ha feltételezi, hogy az így várható ráfordításait meghaladja vállalkozásának nyeresége.

Melyek a bűncselekmény mint vállalkozás költségei? Ha leszámítjuk, mondjuk, a boltban beszerzett pajszer és más eszközök árát, marad a *várható* büntetés mint költség.

*A várható büntetés kapcsolata
a bűncselekmény elkövetésének
elhatározásával*

Vessük össze a bűncselekménnyel szereshető előnyt a büntetés hátrányával (a tett költségével). Ha a kiszabott büntetés meghaladja a bűncselekménynek tulajdonított értéket, nem érdemes elkövetni a büntettet. Amikor a várható büntetés kisebb, mint a bűncselekménnyel elérhető előny, akkor a várható büntetésnek nincs visszatartó ereje.

A büntett várható következményének mérlegelésekor nemcsak a büntetőtörvény és a joggyakorlat alapján *ismert* büntetésre érdemes tekintettel lenni, hiszen a lebukás korántsem biztos. A büntetés törvényben meghatározott költségét csökkenti a büntetés bekövetkeztének valószínűsége. Ha például a lebukási esély 75 százalék, azaz minden negyedik bűncselekmény-elkövető megússza a dolgot, akkor például egy kétmillió Ft büntetés csak másfélmillió Ft-nak számít ($0,75 \times 2\,000\,000 \text{ Ft} = 1\,500\,000 \text{ Ft}$).

Miért kell a várható hátrányt a büntetésbekövetkezés valószínűségével korrigálni? Tegyük föl, hogy van három sorsjegy: az egyik négyezer forintot ér, a másik kettő után nem jár nyeremény. Ezer forintért húzhatok egy szelvényt a három közül. Belátható, hogy egy húzási esély megér ezer forintot, mivel egy a háromhoz eséllyel kihúzhatom a négyezer forintot fizető szelvényt.

Alkalmazzuk ezt a megfontolást a várható büntetésre. Tegyük fel, hogy egy ésszerű állampolgár elgondolkodik azon, érdemes-e a tisztas autópástra adnia a fejét. Áttanulmányozza a Büntető törvénykönyvet és – mondjuk – azt találja, hogy az ilyesmiért három év börtön jár. Úgy értesült azonban, hogy az autótolvaj szakmában minden harmadik elkövető lebukik. Ahá! – mondja a döntés előtt álló reménybeli autótolvaj, akár három autót is ellophatok ahhoz, hogy egy ízben három évre becsukjanak, vagyis a mostani tettemre egy év jut a háromból. Ha ellopok egy Trabantot, ez nem ér meg egy év büntetést. De ha egy jó Mercedest kötök el, ebből két évig fejedelmien megélek, megéri tehát kockáztatni az egy lopásra átlagosan jutó, feltételezett egy évet a börtönben. A népi bölcsesség szerint jobb ma egy veréb, mint holnap egy túzok. A túzok jövőbelisége, ezzel járó bizonytalansága csökkenti értékét. Ugyanígy a jövőbeli, bizonytalan büntetés mint költség is kisebb súllyal esik a latba.

Az ésszerű elrettentés modelljét érdemes finomítani. Az ugyanis, hogy mekkora előnyt vagy hátrányt tulajdonítunk egy eseménynek, nemcsak a tett következményeként jelentkező közvetlen nyereségtől és költségtől függ. Eddig nem számoltunk lelki költségekkel, illetve nyereséggel. A bűnelkövetést mérlegelő számára fontos költségtényező, illetve nyereségforrás, hogy mit gondolnak mások az ő cselekvéséről. Ha mások tisztelnek – az nyereség, a megvetésük – érzelmi költség. Egy bűnöző környezetbe kerülő fiatalnak a bandataggá fogadáshoz gyakran veszélyes akciókban kell részt vennie. A fiatal tudja, hogy a büntett kockázatos, a lebukás esetén várható büntetés pedig súlyos. Ez visszatartaná ugyan az elkövetéstől, de számolnia kell a környezet reakciójával. Az esetleges lebukással járó várható költséget meghaladja a bandába fogadás előnye, illetve a meghátrálás megtorlása, a megvetés, az esetleges verés.

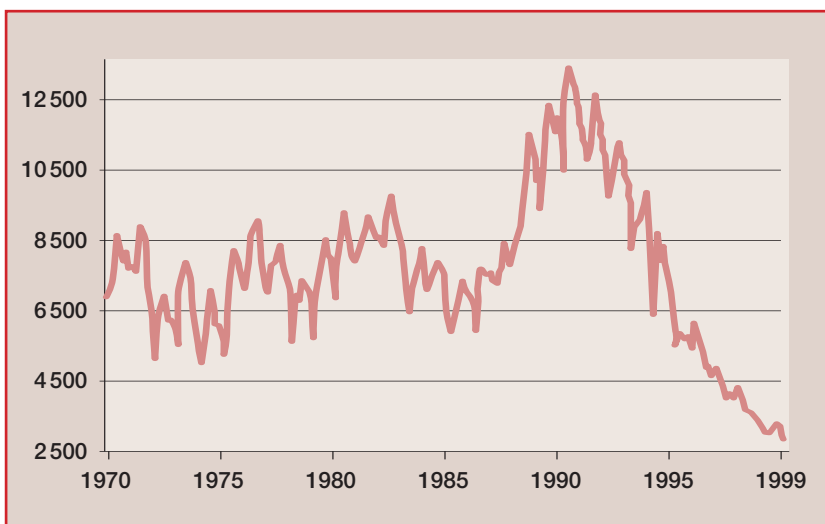
Összegezve: a büntetés elrettent a jogsértés elkövetésétől, ha a tett várt költsége meghaladja a várt előnyöket. A büntett várt költsége a lebukás

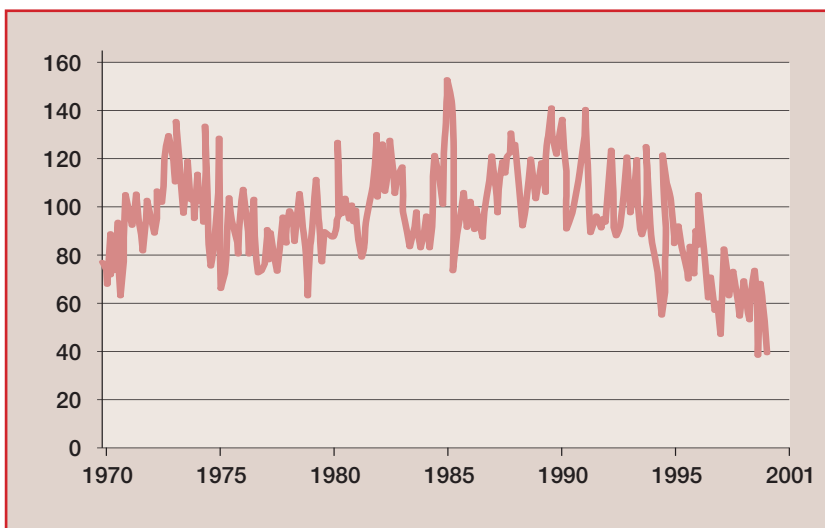
*Megéri? Nem éri meg?
Kaján Tibor karikatúrája*

Járműlopások száma
New Yorkban, 1970–1999

Az emberölésért letartóztatottak
száma New Yorkban, 1970–2001

valószínűségével módosított büntetés, amit növel vagy csökkent a környezettől származó, feltételezett büntetés, illetve jutalom, beleértve a személyes megítélést is. Ha azonban a bűncselekménynek nyilvánított magatartást nem tartják rossznak a társadalomban, különösen a személyes környezetben, akkor a tiltott magatartás költsége csökken.

A büntetőrendszer az – *elmondottak szerinti értelemben* – ésszerű, gondolkodó ember döntését kívánja befolyásolni, az ésszerű emberek közé számítva a potenciális elkövetőt is. A döntést a jog közvetlenül a büntetés bekövetkezési valószínűségének emelésével, illetve a büntetés szigorának növelésével befolyásolhatja. Ezenkívül befolyásolhatja a társadalmi értékítéleteket, preferenciákat – erről még szó esik.

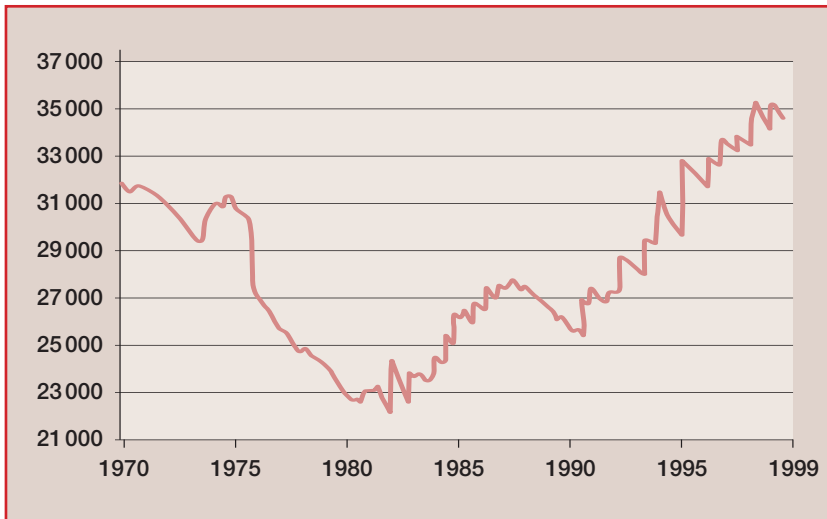
A büntett költségének
kiszámítási módja

A büntett költsége =

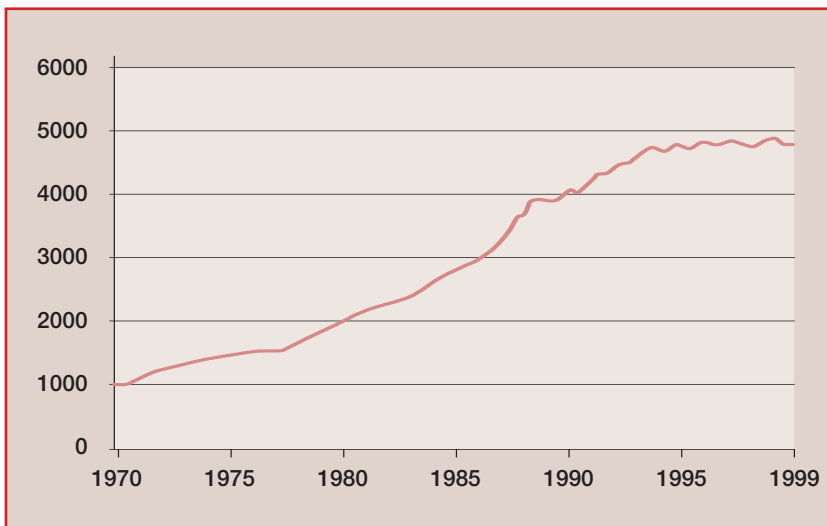
Lebukás valószínűsége \times Büntetés
+/- Környezeti jutalom

VAGY

Büntetés a tett elkövetésével kapcsolatban

A rendőrök száma New Yorkban, a közlekedési rendőrök és a polgárőrség nélkül 1970–1999

New York város állami börtönében fogva tartottak száma, 1970–1999

A büntetőrendszer akkor ésszerű, ha az elrettentésre fordított többletkiadás az ezen ráfordítást meghaladó kárt hárít el. Vagyis, ha – újabb kétmillióért – még valakit bezárunk, ez legalább kétmillió-egy forintnyi kárt hárítson el. Az elmondottakból több következtetés adódik.

Először is: a bűnfelderítés javítása épp úgy növelheti a bűncselekmény költségességét, mint a súlyosabb büntetés. Mindig az adott helyzet dönti el, hogy mi e kettő leghatékonyabb kombinációja. Mind az újabb börtönférőhelyek létesítése, mind pedig a bűnelkövetést nehezítő, illetve lebukást növelő fokozott rendőri jelenlét, jobb felderítés, pótlólagos költséggel járnak.

A jogsértő viselkedés költségesebbé tételének határt szab, hogy maga a költségesség tétel is drága. Még ha minden harmadik szabadult betörőből visszaeső lesz is, akkor is túl költséges lenne, ha minden szabadult rabot a nap huszonnégy órájában rendőr követne. Az sem megoldás, ha az elkövetőket életük végéig börtönben tartjuk, nemcsak mert ez igazságtalan, oktalan és embertelen, hanem mert végtelenül drága is.

Második következtetés: amennyiben a bűnözés a lehetőségek és szükségletek kiváltotta viselkedés, akkor az ismertté vált bűnözők kivonása a

Deviáns viselkedés:

társadalmi normáktól eltérő magatartás.

Dekriminalizálás:

egyres cselekmények kivonása a büntetőjog hatálya alól (például közveszélyes munkake-rülés).

Prohibíció:

a szeszes italok előállításának és forgalomba hozatalának állami tilalma.

Normaszegés:

erkölcsi, viselkedési szabály megszegése.

Al(phonse) Capone (1899–1947)

társadalomból önmagában keveset segít. A bűnelkövetésből kivont elkövető helyét – a kínálat törvénye szerint – mások töltik be, ha a bűn termékeére változatlan a kereslet. Különösen jól látható ez a kábítószer- és fegyverkereskedelemben. Az elfogott dealer, a kábítószer-kereskedő helyét átveszi a versenytárs, vagy új szereplők lépnek a színre.

Harmadik következtetés: ha az elrettentés költségei aránytalanul nagyok, akkor a társadalom esetleg átértékeli a helytelenített, **deviáns** cselekményt, és az állam a továbbiakban nem minősíti azt büntetendőnek. Ezt hívják **dekriminalizálásnak**, a büntetőjogból kivonásnak.

Nézzük az amerikai alkoholtilalom, a **prohibicionizmus** példáját. A túlzott alkoholfogyasztás és a bűnözés között szoros a kapcsolat, és az alkoholizmus családi és egyéni tragédiák forrása. 1919-ben, egy morális keresztes hadjárat végén az amerikaiak nagy többséggel, alkotmánymódosítás útján betiltották mindenféle alkohol gyártását és forgalmazását. 1933-ra az alkoholcsempészetre szakosodott gengszterizmus következtében sosem látott méreteket öltött a bűnözés – elég Al Caponéra utalni. A gyakorlatias amerikaiak, morál ide, morál oda, újfent módosították az alkotmányt, és dekriminalizálták az alkoholárusítást.

A bűnöző viselkedés ésszerűségére vonatkozó felfogás a közgazdaságtanból szivárgott át a viselkedés- és jogtudományba. De elfogadható-e ez az ésszerűségfeltevés? Hol az ésszerű számítás a szenvedély diktálta cselekvésben, a féltékenységből elkövetett gyilkosság esetén? A büntetőjog alapvetően az ésszerű embereket akarja visszatartani, ideszámítva azokat is, akik amúgy elvetemült, égetnivaló rossz emberek lennének. Amellett az értelem fortélyos: ha a viselkedés költségének növelésével nem is lehet befolyásolni azt, aki szenvedélyből cselekszik, a jog még mindig elérheti, hogy az *előtt* befolyásoljon, hogy a jövőendő bűnelkövető elveszteni az uralmat önmaga fölött. Vannak emberek, akik minél ittasabbak, annál inkább meg vannak győződve arról, hogy remekül vezetnek; kizárt dolog, hogy balesetet okozzanak. Egy így gondolkodó ismerősöm egyszer, ittasan vezetve, bajba keveredett. Azóta ugyan változatlanul felhajt egy-két, sőt sok kupicával vendégségben, de mielőtt kézbe venné az első poharat, odaadja a háziasszonynak a slusszkulcsát, s megkéri, hogy jól dugja el és semmiképp se adja vissza neki, míg ki nem józanodik. Az értelem csele olyan helyzetbe hoz, hogy az ésszerűség még akkor is érvényesül, amikor már ésszerűtlenek lennénk.

Az ésszerű bűnözés közgazdasági modellje olykor felháborodást kelt, mivel az uralkodó társadalmi elképzelés szerint a jog és a jogi büntetés az igazságtétel része – és ennek a szempontnak kellene meghatározónak lennie a büntetésben. A rossz minden valamirevaló mesében elnyeri méltó büntetését. Érzéseink azt követelik, hogy bűn ne maradjon megtorlatlan.

Ellentétben áll-e a bosszú, a megtorlás érzelmi igénye az ésszerűséggel? Ezen a ponton kell szót ejtenünk az értelem és érzelem viszonyáról. Legalább a modernitás kezdetei – 17. század vége, 18. század – óta az érzelmek, különösen a szenvedélyek az értelem ellenségének számítanak.

Az értelem és érzelem mai napig érvényesülő szembeállítására szerint csak az érzelmektől megszabadított gondolkodás megbízható, tárgyilagos.

A modern lélektan viszont az érzelem és értelem kapcsolatának szorosságát hangsúlyozza. Például olyan helyzetekben, ahol értelmi alapon nem tudunk dönteni, mivel hiányzik a megfelelő információ, az érzelem lehetővé teszi a választást, kiragad a tehetetlenségből, vagy – bizonyos esetekben – gyorsítja a döntést, és ezzel segít az alkalmazkodásban.

Az érzelemkutatók egy csoportja szerint a megtorlás mögött munkálkodó felháborodás érzését a szabálysértés váltja ki. Pontosabban, mint A. Ortony professzor kimutatta, ha valaki megsérti az érdekemet, haragot érzek, de ha ez az érdeksértés egyben szabályszegés is, akkor felháborodom. Minél fontosabb szabályt, értéket sért a magatartás, annál erősebb a társadalomban a felháborodás. A jognak számolnia kell ezzel.

Társadalmi szabály az, hogy sorban állunk és érkezési sorrendben megyünk be egy terembe. Ha azonban valaki elém került a sorban, és *emiatt* nem jut nekem hely a Mindentudás Egyetemének előadótermében, akkor felháborodom. A felháborodás más ember szabálytalanságára adott természetes válasz. Más kérdés, hogy valamennyi szabályszegéssel szemben érzelmileg indítatva fellépni céltalan és értelmetlen. Aki Budapest belvárosában jár, láthatja, hogy úgy nagyjából minden második autó szabálytalanul parkol. Képzeltető, mi történne, ha emiatt állandóan dühöngénénk, vagy állandóan rendőri intézkedést követelnénk. De az állandósult szabálytalanság ettől még zavar, és felháborodásunk egy része az ellen fordul, aki a szabály megsértését megtorlatlanul hagyja. Ha az állam túl sok esetben marad tétlen a látható jogsértéssel szemben – akkor elveszti hitelességét. Ennek messzemenő következményei vannak a bűnözésre. A jogsértésre készülő személy ilyenkor túlságosan alábecsüli a büntetés valószínűségét. „Senkit se akarnak elkapni!” – gondolja, s ezt a feltevést csak erősítik a környezetében uralkodó elképzelések. Mivel a bűn várható költsége csökken, nő a szabályszegés, a bűnözés.

Az említett érzések, a morális felháborodás a szabályszegés büntetésére készítetnek. De ahhoz, hogy a felháborodás kiváltotta büntetés igazságosnak tűnjön, egyfajta arányossági követelménynek is eleget kell tennie. Azt kívánjuk, hogy a büntetés ne csak a tett súlyosságához, de mások büntetéséhez képest is arányos legyen.

Az igazságossághoz ragaszkodásnak van másfajta olvasata is. Melvin Lerner professzor nagy hatású könyvet írt a sokatmondó „Hit az igazságos világban – egy alapvető téveszme” címmel. Nehezen elviselhető abban a tudatban élni, hogy a világ alapvetően nincs rendben, ezért az emberek hajlamosak arra, hogy mindazt, amit tapasztalnak, valamilyen módon igazságosnak tekintsék. Lerner kísérleti eredményei szerint az emberek a lottónyertesről azt tartják, hogy azért nyert, mert keményebben dolgozott a szelvényén, mint mások, akik nem nyertek! Ennek a logikának szomorú következménye, hogy a balszerencse, sőt a bűncselekmények áldozatairól viszont azt képzelik, hogy rászolgáltak sorsukra. Az igazságos világra vonatkozó elképzelés szerint az emberek azt kapják, amit megérdemelnek. A büntetés segít helyreállítani a világ rendjét, a megsértett rend helyreállítása lehetővé teszi a világ igazságosságára vonatkozó feltevés továbbműködtetését az állandósult igazságtalanság közepette.

Az igazságtalanság allegóriája. Giotto festménye, 1306

Az igazság allegóriája. Giotto festménye, 1306

Kínzás a 18. században

A megtorlásigény és az igazságosság követelte büntetés nem feltétlenül kerül ellentétbe az értelem szavával. Azt hihetnénk, hogy a jogtörténetből ismert, érzelmi szükségleteket kielégítő nyilvános büntetéseket – mint például a homlokra sültt szegénybélyeg, vagy tolvajok csonkítása – a pusztaszadizmus diktálta. Nem egészen. Egy olyan kor alkalmazta e büntetéseket, melynek alig volt rendőrsége. A lakosságnak magának kellett felismernie a korábbi büntetés alapján gyanúsakat. Modern börtönöket – tekintettel ezek költségeire – szintén nem engedhettek meg maguknak a szegényebb társadalmak. Más kérdés, hogy ma – e kényszerítő körülmények megszűntével – a csonkítás irracionális.

Az igazságos megoldásokra vonatkozó elképzelések hozzájárulhatnak a társadalomban tapasztalt bűnözés leghatékonyabb kezeléséhez. Persze hiba lenne túlbecsülni az igazságérzet sugallatának értékét. A közgondolkodás sokszor ragaszkodik kevésbé hatékony, túlhaladott megoldásokhoz, s nehezen fogadja el az alternatív büntetéseket, mint a félig nyitott börtön, a pénzbüntetés, noha ezek az olcsóbb megoldások is kellő elrettentő hatással lehetnek. Ebben az elutasításban azonban nem feltétlenül holmi irracionális bosszúvágy, a feszítsd meg, kövezzed meg vágya dolgozik, hanem a tájékozatlanság.

A büntetőjog alakításában azonban szerepet játszik egy olyan tényező is, amely alapvető kételyt ébreszthet a büntetőjog ésszerűségét illetően. A büntetőpolitika olyan társadalmi légkörben formálódik, amelyet áthat az áldozattá válástól való – jórészt alaptalan – félelem. Ennek ésszerűtlenségét jelzi, hogy azok, akik már bűncselekmény áldozatává váltak, sokszor enyhébb büntetéseket tartanak helyénvalónak, mint akik csak képzelik, hogy áldozatok lesznek. Ugyanakkor még ott is, ahol mindenféle mutató szerint csökken a bűnözés, ahol nagyobb biztonságban vagyunk az utcán, mint a saját fürdőszobánkban, még ott is erősödhet a bűncselekmény áldozatává válástól való félsz. A szorongás forrása egyebek közt az, hogy egyre bonyolultabb, kiszámíthatatlanabb és kezelhetetlenebb világban élünk. Ezt a zűrzavart a televíziók és általában a tömegkultúra kínálta értelmezés konkrét, erőszakos történésekre egyszerűsíti le. A szorongást kívánják enyhíteni felelőtlen politikusok, amikor vasszigorral kialakított közbiztonságot ígérnek. Ilyen programok választási sikert hozhatnak, de utána a győztes politikusok nem tudnak kitörni ígéreteik köréből, és érzelmek diktálta büntetőpolitika érvényesítésére kényszerülnek. Ennyiben tehát az ésszerűség valóban szembekeverül a szenvedélyek parancsával.

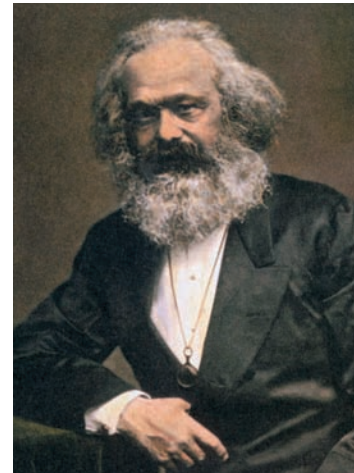
A sikoly. Edvard Munch festménye, 1893

De még ezen a ponton sem reménytelen a helyzet. A tapasztalatok szerint a rendteremtő, szigorító programok elfelejtődnek, különösen ha a már említett költségkorlátokba ütköznek. A szigorú büntetési tételeket a bírások kicselezik. Fásult börtönőrök a dekriminalizáció lelkes híveivé válnak, amikor antibiotikumnak ellenálló tébécé jelentkezik a túlszűfolt börtönökben. A rendőrfőnököknek sikert kell felmutatnia, tehát kiharcolja a pénzt a köztéri világításra és a bűnmegelőző járőrözésre. Az embereket sikerül visszacsalogatni az utcára, ami viszont az utcai erőszaktól veszi el sokak kedvét. Legálábbis így történt New Yorkban az elmúlt tíz évben, ahol csökkent a bűnözés, miközben emelkedett a rendőrök és a fogva tartottak száma.

Az igazságérzet is határt szab a szorongás szította szigorításvágynak. Egy ponton túl a büntetések visszatetszővé válnak, mivel olyan cselekményekkel kapcsolatban is üldözésre, szigorításra kerül sor, amelyek büntetése már aránytalanok tűnnek. A közfelfogás nem feltétlenül követi a hatalom értékítéleteit, s az emberek nem látnak bűncselekményt ott, ahol a hivatások szerint látniuk kellene. Hadd hozzak fel egy történelmi példát. 1843-ban a rajnai tartományi gyűlés elhatározta, hogy ezentúl büntetendővé teszi az erdőben lehullott gallyak szedését, falopássá minősítve azt, amit a szegények évszázadok óta megtehettek. Erre mondta Marx, aki egyébként ez idő tájt még nem volt marxista: „A nép látja a büntetést, de nem látja a büntetett, és mert látja a büntetést ott, ahol nincs büntetett, már ezért sem fog büntetett látni ott, ahol büntetés van. Azzal, hogy a lopás kategóriáját ott alkalmazzátok, ahol nem szabad alkalmazni, ott is megszépítették (a lopást), ahol alkalmazni kell.”

Ahol a magatartás fokozódó költségű tiltása nem találkozik társadalmi egyetértéssel, ahol a büntetést aránytalanok érzik, ott feszültség keletkezik. De az igazságérzet nem mindig működik, ellenállását megtöri, elporlasztja a megszokás. Ezért különösen nagy a jogalkotó felelőssége. Montesquieu, az államok természetének 18. századi francia bűvára írta: „Kétfajta romlottság van; az egyik, amikor a nép nem tartja meg a törvényeket; a másik, amikor a törvények rontják meg a népet: ez gyógyíthatatlan baj, mert magában az orvosságban rejlik.” A bennünk rejlő irracionális kizsálgató jogalkotás ezért veszélyes. Végkövetkeztetésem azonban reménytelibb, mint a demokratikus jogalkotással nem számoló Montesquieu-é volt. Nem szükségszerű, hogy a törvény végzetesen meg tudja rontani a népet. Egy demokráciában jórészt idejében észre tudjuk venni, ha egy, a szorongásainkra választ adni kívánó rendszer nem működik, ha az utcai szorongás nem szűnik meg, hiába kerül több elkövető börtönbe, hiába költünk börtönre, iskolák helyett.

A bennünk működő érzelmek, például az igazságtalanság kiváltotta felháborodás – képesek ítéleteinket az ésszerűség irányába módosítani.

Karl Marx (1818–1883)

Charles-Louis Montesquieu (1680–1755)

Ajánlott irodalom

- Becker, Gary*: Az emberi viselkedés ökonómiai megközelítése.
In: *Lengyel György – Szántó Zoltán* (szerk.): Gazdasági rendszerek és intézmények szociológiája. Bp.: Aula, 1997.
- Becker, Gary – Stigler, Georg*: Law Enforcement, Malfeasance and Compensation of Enforcers. *Journal of Legal Studies*, Vol. 3 (1974) 1–18.
- Becker, Gary*: The Economic Approach to Human Behavior. Chicago: The University of Chicago Press, 1976.
- Cooter, Robert – Ulen, Tom*: Law and Economics Reading. Pearson Addison Wesley, 1999.
- Coreman, H. – Mocan, N.*: Carrot, Sticks and Broken Windows. National Bureau of Economic Research <http://www.nber.org/papers/w9061>
- Dworkin, Ronald*: Law's Empire. Cambridge (MA): Harvard University Press, 1988.
- Elster, Jon*: A társadalom fogaskerekei. Bp.: Osiris, 1995.
- Foucault, Michel*: Felügyelet és büntetés. A börtön története. Bp.: Gondolat, 1990.
- Harmathy Attila – Sajó András*: A jog gazdasági elemzése. Bp.: Közgazd. és Jogi Kvk., 1984.
- Lerner, Melvin J.*: The Belief in a Just World: A Fundamental Delusion. (Perspectives in Social Psychology). New York: Plenum Press, 1980.
- Marx, Karl – Engels, Friedrich*: Karl Marx és Friedrich Engels művei. 1. köt. Bp.: Kossuth K., 1957.
- Montesquieu*: A törvények szelleméről. Bp.: Osiris, 2000.
- Ortony, Andrew – Clore, Gerald – Collins, Allan*: The Cognitive Structure of Emotions. Cambridge University Press, 1990.
- Posner, Richard A.*: Economic Analysis of Law. New York: Aspen Publishers Inc., 2002.
- Rawls, John*: Az igazságosság elmélete. Bp.: Osiris, 1997.
- Sajó András*: Az önkorlátozó hatalom. Bp.: Közgazd. és Jogi Kvk., 1995.
- A Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiája, 2003. www.im.hu/adat/letoltes/TarsBNemzStrat.pdf
- Vavró István*: Bűnözés és áldozattá válás. 1999. www.tarki.hu/adatbank-h/nok/szerepvalt/vavro99.pdf